

effective toolkit for this problem. Therefore, the above-mentioned problems appear before the experts during the forensic psychological examination to solve the tasks, in particular: determining the presence of domestic violence in the families of combatants. **Key words:** domestic violence, physical violence, psychological violence, emotional violence, combatants, post-traumatic stress disorder (PTSD).

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.65>

УДК 343.9: 159.9

Анастасія Петрівна Мороз
судовий експерт

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4575-7130>

E-mail: n290497@gmail.com

*Вінницьке відділення
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ ЗЛОЧИНЦЕМ ПІД ЧАС ВЗАЄМОДІЇ З ДИТИНОЮ У СПРАВАХ ПРО ТРИВАЛЕ РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті висвітлено поняття розбещення неповнолітніх та розглянуто вказане діяння як довготривалий процес. Акцентовано увагу на необхідності дослідження взаємодії злочинця та потерпілої особи у динаміці із метою виявлення психологічного маніпулювання дитиною. Подано опис методів психологічного маніпулювання. Розглянуто індивідуальні особливості неповнолітніх осіб, які сприяють підвищенню підвладності маніпулятивним впливам.

***Ключові слова:** розбещення неповнолітніх, розпусні дії, психологічна маніпуляція, об'єкт маніпуляції, суб'єкт маніпуляції, методи маніпуляції.*

Постановка проблеми. Призначення судової психологічної експертизи у справах щодо злочинів проти статевої недоторканості чи статевої свободи традиційно залишається актуальним та затребуваним серед судових і слідчих органів. Зазначене обумовлено необхідністю встановлення юридичного критерію безпорадного стану особи, який виникає внаслідок ряду психологічних чинників, що у свою чергу сприяє об'єктивній правовій кваліфікації дій підозрюваного (обвинуваченого).

Варто зауважити, що означена категорія злочинів включає в себе як одноразові діяння, так і ті, що є пролонгованими у часі та повторюваними кількісно. З аналізу експертної практики вбачається, що довготривалі та повторювані епізоди більш часто виявляються у вигляді розпусних дій

злочинця відносно неповнолітньої особи або осіб – розбещення. При цьому, як правило, неповнолітня особа не демонструє активного супротиву діям злочинця. Відповідно, особливий інтерес викликає тлумачення поведінки дитини, у тривалій протиправній ситуації. Зазначене зумовлює необхідність дослідження особливостей взаємодії підозрюваного (обвинуваченого) із потерпілою особою, що, здебільшого, включає у себе різні види психологічного маніпулювання з боку злочинця. Вказане, у свою чергу, впливає на свідомість людини і у ситуації протиправного діяння може позначатися на функціонуванні особистісної, когнітивної, емоційно-вольової сфер потерпілої особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зі змісту розд. IV ст. 156 Кримінального кодексу України вбачається, що розпусні дії, вчинені відносно особи, яка не досягла 16-річного віку, кваліфікуються як розбещення неповнолітніх [4].

Із Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» відомо, що розпусні дії можуть мати як фізичний (оголення статевих органів злочинця та/або потерпілої особи, доторкання до цих органів, навчання статевим збоченням, імітація статевого акту, акт онанізму, примушування потерпілих до вчинення сексуальних дій між собою, у тому числі до статевого акту), так і інтелектуальний характер (розмови із потерпілою особою на сексуальну тематику, демонстрація творів порнографічного характеру), та є спрямованими на задоволення статевої пристрасті винної особи та / або на збудження статевого інстинкту неповнолітньої особи. При цьому, винна та потерпіла особа можуть мати, як різні, так і однакові статі. Крім того, розбещення неповнолітніх може вчинятися як за їх згодою, так і шляхом примушування до вчинення певних дій, а попереднє статеве життя потерпілої особи не має впливу на кваліфікацію дій винної особи [7].

Вивченням кола питань, що стосуються розбещення неповнолітніх займаються науковці із різних галузей: юриспруденції, криміналістики, психології. Так, у останніх публікаціях та наукових працях українських авторів, серед яких С.М. Авраменко, К.Д. Кулик, О.О. Світличний, О.Е. Радутний, І.І. Сидорук, П.В. Хряпінський та ін., подається аналіз законодавства в означеному питанні; окреслюються ознаки розбещення неповнолітніх; аналізується спосіб вчинення діяння та настання відповідальності винної особи; досліджуються особистісні особливості винної та потерпілої осіб.

Варто зазначити, що у ситуації розбещення неповнолітньої особи (осіб) міститься дихотомічна взаємодія: злочинець – постраждала особа, поведінка яких є взаємно обумовленою. При цьому, з боку винної особи нерідко прослідковується використання психологічного маніпулювання. Міжособистісні стосунки, у котрих наявні психологічні маніпуляції, розглядаються у роботах багатьох українських науковців, серед яких: Н.В. Гребінь, О.Є. Гуменюк, А.І. Литвинчук, О.Л. Мерзлякова, О.М. Пелехатий, О.О. Прокоф'єва, В.О. Татенко та ін.

Мета дослідження. У статті висвітлено особливості психологічних маніпулятивних впливів злочинця, які можуть використовуватися в

обставинах розбещення неповнолітніх, та, відповідно, впливати на розуміння потерпілою особою характеру і значення вчинених з нею дій та чинити їм опір.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка соціальна взаємодія так чи інакше передбачає вплив суб'єктів один на одного. Психологічна маніпуляція у загальному вигляді також є впливом однієї людини на свідомість іншої, яка приховано спонукає її до вчинення певних дій або ж формування певного ставлення до явищ та об'єктів. У більш розгорнутому контексті психологічна маніпуляція являє собою таку соціальну взаємодію, в основі якої лежать деструктивні форми комунікативної діяльності [6].

Маніпулятивний процес передбачає наявність об'єкта маніпуляції, яким виступає людина, якою маніпулюють, та її свідомість, зокрема, а також суб'єкта маніпуляції, котрим є особа, яка застосовує маніпулятивний вплив. Окрім того, вищезгаданий вплив характеризується наявністю ряду «інструментів», до яких належать прийоми, способи, методи, що дозволяють впливати на свідомість об'єкта задля досягнення мети суб'єкта [2]. Варто зазначити, що відмінна ознака психологічної маніпуляції полягає у прагненні суб'єкта до того, щоб особа, якою маніпулюють, самостійно визнала дійсність саме такою, як її зображають; сприймала той чи інший вчинок безумовно правильним для себе. Об'єкт маніпулювання може змінювати власні рішення у напрямі, необхідному для маніпулятора, та бути переконаним у тому, що робить це самостійно [3].

Психологічна маніпуляція у кримінальних провадженнях (справах) про розбещення неповнолітніх може розглядатися судово-слідчими органами і як складова способу вчинення злочину, з огляду на наступне. Розглядаючи розуміння дефініції «спосіб вчинення злочину» з точки зору різних науковців, вбачається наступне. В.М. Кудрявцев розглядав означене поняття, як набір прийомів, які використовує злочинець для реалізації власних намірів. М.І. Єнікеев вважав, що спосіб вчинення злочину – це система дій, прийомів, операцій, які зумовлені метою, мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, у яких відображаються психофізіологічні і характерологічні особливості людини, її знання, вміння, навички, звички і ставлення до дійсності. С.М. Авраменко тлумачить дану дефініцію як сукупність прийомів, способів, методів, комбінацій, застосованих для досягнення цілі, а також зазначає, що спосіб вчинення злочину – це все те, що характеризує дії злочинця на докримінальній, кримінальній та посткримінальній стадіях злочину [1]. Із вищевикладеного випливає, що застосування злочинцем психологічних маніпулятивних методів у пролонгованій ситуації розбещення неповнолітньої особи (осіб) є сукупністю дій, операцій, які застосовуються для досягнення кінцевої мети винної особи та визначаються її індивідуальними особливостями. Поряд із наведеним, аналіз власної експертної практики дозволяє говорити на користь того, що при одноразових епізодах розбещення неповнолітніх частіше мають місце прямі відкриті погрози та примушування до вчинення певних (розпусних) дій, нерідко поєднані із перебуванням винної особи у стані зміненої свідомості (алкогольне або наркотичне сп'яніння). У цей же час, довготривале і систематичне

розбещення неповнолітніх відбувається поступово, із першочерговим формуванням довірливого ставлення дитини до злочинця, сприйняття його як референтної (авторитетної) особи та подальшим використанням психологічних маніпуляцій відносно неповнолітньої особи.

Пропонуємо розглянути ряд методів психологічних маніпуляцій, які можуть бути застосовані суб'єктом маніпулювання у ситуації розбещення неповнолітньої особи (осіб). Варто зауважити, що вказані методи за інших обставин можуть бути застосовані й до повнолітніх осіб.

Позитивне підкріплення або «зваблення» полягає у застосуванні похвали, лестощів, подарунків, грошей, схвалення дій, підтримки з метою формування в об'єкта маніпуляції довірливого ставлення та зменшення захисту, а також застосовується як винагорода за певні дії. Наприклад, після вчинення розпусних дій, маніпулятор говорить дитині, що вона поводить себе набагато краще за сестру, та за це він її більше любить; дарує іграшки або купує ті речі, які потерпіла особа бажає мати, але у силу певних причин не може придбати / отримати.

Використовується і протилежний прийом негативного підкріплення або «порятунку», що полягає у нівелюванні негативної для об'єкта ситуації у якості винагороди. Наприклад, винна особа обіцяє звільнити дитину від домашніх обов'язків або не ставити погану оцінку, якщо вона виконає певні (розпусні) дії.

Часто маніпулятор використовує метод «заперечення», категорично не визнаючи, що зробив щось погане. Поряд із цим тісно використовується метод виправдання, коли суб'єкт доводить, що його дії не мають на меті жодного злого помислу, а зовсім навпаки – спрямовані на добро для дитини. Наприклад, злочинець демонструє порнографічні твори дитині, пояснюючи, що все це він робить для того, щоб та у майбутньому знала, як себе поводити з особами протилежної статі. Схожим є метод «демонстрації ролі служіння на благо». Наприклад, коли маніпулятор просить дитину роздягнутися для того, щоб зобразити її на картині та розвивати образотворче мистецтво.

Характерним є і метод «мінімізації», коли маніпулятор переконує, що його дії не настільки негативні, як про це думають інші. Наприклад, говорячи дитині, що демонстрація та торкання до статевих органів були лише грою і він не збирався робити неповнолітній особі нічого поганого, як про те каже хтось із оточуючих.

Може мати місце метод вибіркового звернення уваги та комунікативного ухиляння. У першому випадку як тільки дитина говорить, що не хоче виконувати якусь дію, маніпулятор різко зазначає, що не хоче про це чути. При ухилянні відбувається зміна тематики розмови, надання нечітких, незрозумілих дитині відповідей.

Серед психологічних маніпуляцій застосовується також метод «звинувачення», коли маніпулятор вказує, що неповнолітня особа сама погодилася на певні дії (самостійно роздягалася або дивилася на статеві органи; добровільно розмовляла або слухала розповіді на сексуальну тематику) без будь-якого фізичного примушування. Метод «звинувачення» може

проявитися і у вигляді вказівки на те, що небажання потерпілої особи продовжувати розпусні дії призведе до погіршення її життя і статусу («Якщо ти припиниш цим займатися – все, що тебе чекає у майбутньому – відсутність грошей і невпорядковані статеві стосунки, в чому ти будеш винна сама»).

Широко застосовуються методи формування відчуття провини та прийняття власне маніпулятором на себе ролі «жертви». У першому випадку взаємодія з особою характеризується зверненням до того, що своєю відмовою вона образить маніпулятора, похитне їхні добрі стосунки, втратить довіру, тощо. У другому випадку суб'єкт намагається здобути жалість, показати, як йому неприємно через небажання дитини здійснювати певні (розпусні) дії. Наприклад, говорячи, що своєю відмовою неповнолітня особа зробила йому дуже боляче, розчарувала і засмутила.

Має місце і маніпуляція почуттям сорому, коли винна особа намагається сформувати у дитини негативну оцінку себе та викликати відповідні почуття. Це проявляється у випадках, коли маніпулятор звертає увагу постраждалої особи на те, що вона вчиняє негідно, нечесно. Наприклад, злочинець попередньо домовився з дитиною про те, що вона прийде у певний день та час до нього для здійснення тих чи інших (розпусних) дій. Коли особа не приходить, маніпулятор шляхом опосередкованого зв'язку (телефонні дзвінки, листування) звертає її увагу на те, що вона обманула, зробила негідний вчинок, тощо.

Відомо і використання маніпуляції страхом, коли суб'єкт акцентує увагу, наприклад, на тому, що у разі відмови від певних (розпусних) дій зі зловмисником, він позбавить матір дитини батьківських прав, а саму дитину передасть у спеціалізований заклад.

Необхідно підкреслити, що почуття провини, страху та сорому – ті, що ведуть до зміни стану і поведінки людини. Особистість намагається позбутися зазначених почуттів та опиняється у стані, яким доволі просто керувати.

При психологічному аналізі ситуації взаємодії злочинця та неповнолітньої особи у ситуації тривалого розбещення варто звернути увагу і на індивідуальні особливості дитини. Загальновідомо, що неповнолітні легше піддаються впливу дорослих у силу відчуття їх авторитетності. Суб'єктивна можливість дитини протидіяти злочинцю та швидко орієнтуватися і приймати рішення у нових, незрозумілих, загрозливих і небезпечних ситуаціях суттєво знижена у порівнянні з дорослими людьми. Окрім зазначеного, малолітнім притаманні наступні особливості, що передбачають вищу сприйнятливність до впливу психологічних маніпуляцій: довірливість, навіюваність, недостатня критичність мислення, необачність, нездатність (недостатня здатність) оперувати життєвим досвідом та знаннями, низький освітній та інтелектуальний рівень, підвищена цікавість і жага до пригод. Чи меншою є дитина, тим простіше її залякати та схилити до мовчання (не розголошення дорослим про те, що відбулося).

Відомо також, що здебільшого потерпілими особами від розбещення стають дівчата. Важливим фактором є й мікросоціальне середовище та виховання. Зростання у неповній сім'ї, відсутність належного прикладу

стосунків між чоловіком та жінкою, неналежне виховання та несприятливі умови сімейного життя є факторами які підвищують ризик потерпання дитини від розпусних дій. [1; 5]. Варто зауважити, що у ситуації, коли у сім'ї дитини відсутній хтось із батьків, а стосунки зі злочинцем побудовані таким чином, що неповнолітня особа сприймає його, як фігуру, котра заміщує батька або матір, підвладність психологічному маніпулятивному впливу буде значно вищою. Вказане зумовлено тим, що за таких обставин неповнолітня особа відчуває авторитет дорослого, довіряє, прагне до збереження і підтримання з ним добрих стосунків.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, вбачається, що для повного та об'єктивного вирішення питання щодо здатності неповнолітньої особи правильно розуміти характер та значення скоєних відносно неї дій та здійснювати опір, необхідно дотримуватися ряду вимог, серед яких аналіз взаємодії між злочинцем та потерпілою особою із позиції застосування психологічних маніпулятивних методів винним та їх впливу на особистісну, когнітивну й емоційно-вольову сфери дитини.

Перелік посилань

1. Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
2. Борець Ю. В., Палагнюк О. В. Теоретичні основи дослідження особистісної опосередкованості маніпулятивних тенденцій. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. Чернівці, 2021. № 2(7). С. 25-34.
3. Калінська О. П. Маніпуляція як психологічна проблема впливу у сучасному суспільстві. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 30 травня 2019 р. Львів, 2019. С. 217-218.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (редакція від 28.04.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
5. Кулик К. Д. Віктимологічна характеристика жертв розбещення неповнолітніх в Україні. *Електронне наукове видання*

References

1. Avramenko, S. M. (2017). Underage corruption investigation: thesis ... candidate legal Sciences: 12.00.09. Kyiv, 2017. 242 p. (in Ukrainian).
2. Borets, Y. V., Palahniuk, O. V. (2021). Theoretical foundations of the study of personal mediation of manipulative tendencies. *Scientific Bulletin of Severshchyna. Series: Education. Social and behavioral sciences*. Chernihiv. No. 2(7). P. 25-34. (in Ukrainian).
3. Kalinska, O. P. (2019). Manipulation as a psychological problem of influence in modern society. *Protection of the rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of the formation of a legal state*: proceedings of theses of the VIII All-Ukrainian science and practice conference. Lviv. May 30. P. 217. (in Ukrainian).
4. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III (revision dated 04.28.2023). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date 05.09.2023). (in Ukrainian).
5. Kulyk, K. D. (2019). Victimological characteristics of victims of minors in Ukraine. *Electronic scientific publication*

«Порівняльно-аналітичне право». Ужгород, 2019. № 4. С. 343-348.

6. Поліщук Д. О. Виявлення психологічних маніпуляцій у процесі міжособистісної взаємодії. *Актуальні проблеми юриспруденції та психології*: Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 30 вересня 2021 р. Дніпро, 2021. С. 195-200.

7. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008№ 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text> (дата звернення: 09.05.2023).

«Comparative and Analytical Law». Uzhhorod. No. 4. P. 343-348. (in Ukrainian).

6. Polishchuk, D. O. (2021). Detection of psychological manipulations in the process of interpersonal interaction. *Actual problems of jurisprudence and psychology: proceedings of the II All-Ukrainian scientific and practical conference*. September 30. Dnipro. P. 195-200. (in Ukrainian).

7. On judicial practice in cases of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person: resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 30.05.2008 No. 5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text> (access date 05.09.2023). (in Ukrainian).

THE USE OF PSYCHOLOGICAL MANIPULATION BY A CRIMINAL WHEN INTERACTING WITH A CHILD IN CASES OF PROLONGED CORRUPTION OF MINORS

A. Moroz

The article highlights one of the important aspects of conducting forensic psychological examinations in cases involving crimes against sexual integrity or sexual freedom of an individual. It is emphasized that the mentioned illegal acts can have a long continuation, which is most often manifested in repeated corruption of a minor person(s). It is characteristic that under the specified circumstances, the child mostly does not actively resist. This may be due to a number of factors, including the formation of trust in the criminal, his perception by an authoritative person (perhaps one who replaces the absent figure of one of the parents), as well as the use of various methods of psychological manipulation in relation to a minor.

The article is intended to draw the attention of forensic experts and employees of judicial and investigative bodies to the need to study the peculiarities of the interaction of a criminal with a minor in the situation of committing lewd acts against a child, which is of a prolonged nature.

The criminal's use of psychological manipulation, which can affect the child's personal, cognitive, and emotional-volitional spheres, is highlighted. This is important for the objective determination by the expert of the victim's ability to understand the nature and meaning of the actions committed against him and resistance in the situation of illegal acts, and can also be considered by the judicial and investigative bodies as a component of the method of committing the crime.

Methods of psychological manipulation are described and examples of their use are given. It is noted that psychological manipulation can be applied to adults.

The article highlights the individual characteristics of the child, which predict its higher susceptibility to the influence of psychological manipulation, and also outlines the factors that increase the likelihood of the child suffering from lewd acts.

Key words: depravity of minors, lewd acts, psychological manipulation, object of manipulation, subject of manipulation, methods of manipulation.